Dr Čedomir Bogićević
sudija Vrhovnog suda Crne Gore

MORALNA ZAJEDNICA ŽIVIH BIĆA*

SAŽETAK: U ovom ogledu raspravljaju se filozofsko-etička pitanja o pravu živog svijeta prirode spram ljudskih prava i određuju premise za uređenje moralne zajednice života kao potrebe za egzistencije sveukupnog svijeta prirode i socijaliteta a na temelju prethodne interventne vrijednosti svakog živog stvora.

Ključne riječi: Ljudska prava, moralna zajednica života, interventna vrijednost života, eko sistem, biosfera, životinjsko pravo

Uprkos svojoj individualnosti, čovjek, kao prirodno i socijalno biće nije izolovani atom društva i prirode, jer on živi zajedno sa drugim ljudima ali i sa drugim svijetom žive prirode, životinjskim i biljnim, u prirodnoj zajednici socijaliteta, tako da je ljudska sloboda uslovljena okolinom i sredinom u kojoj živi, pa se on ne može posmatrati odvojeno od životne stvarnosti.

Ljudska prava su prava ljudi da žive u skladu sa svojom prirodom, ali i da budu u stanju da žive kako sa drugim ljudima, tako i sa drugim živim svijetom prirode. Može se reći, da su ljudska prava moralnog porijekla, jer ona potiču iz normativnog poretka koji je iznad društvene zajednice i države, i moraju se poštovati bez obzira da li su predviđena pozitivnim pravom. Ljudska prava se ne propisuju. Ljudska prava postoje, ona se rađaju zajedno sa životom, i vječna su i nepromjenljiva, apsolutna i neotuđiva. Ljudska prava se štite. U osnovi možemo reći da ljudska prava počivaju na moralnoj viziji ljudske prirode, a u osnovi se temelje na čovječnosti i dostojanstvu što predstavljaju skup ljudskih vrlina izniklih iz principa uzora, morala i tradicije kojim se unapređuje život ljudi, mir, so-

* Rad primljen: 18. I 2005. godine.

cijalna pravda, dijalog i tolerancija, ali i poštovanje prema živom svijetu prirode i prirodnoj okolini.

Pol Holbah u svom djelu *Sistem prirode*, kaže: „Čovjek je nesrećan zato što prirodu ne poznaje. Duh mu je predrasudama zaražen, da je za vječita vremena osuđen na zabludu. Prezreo je stvarnost, zanemario iskustvo i zasitio se pretpostavkama. Čovjek je djelo prirode”. Holbah je isticao stanovište: „*Destрукtio unis, generatio naturalis*” — što će reći da ništa se ne rađa i ne umire, postoji slaganje i razlaganje u prirodi. On je posebno naglašavao da čovjek ne može uspostaviti suprematiju, bilo kao individua, bilo kao vrsta iznad drugog živog svijeta prirode, jer on nije rođen kao takvo biće koje će hegemonijom razuma potčiniti za svoje egoističke potrebe, životinjski i biljni svijet. U tom smislu Holbah je pisao: „O čovječe, zar nećeš nikad shvatiti da si samo vođeni cvijet. Drsko prisvajaš ulogu cara prirode. Dovoljno je da se jedan atom pomjeri pa da bude uništen. Ljudska vrsta će iščeznuti.” Posebno je apostrofirao da čovjek treba da se uzdrži od svega što može naškoditi kako ljudskom rodu tako i svim drugim djelovima živog svijeta i prirodne okoline.

A. Švajcer, etičar i filozof je zastupao etički princip poštovanja svih živih bića. On je smatrao da su svi organizmi, od mikroba do ljudskih bića, integrativni dio živog svijeta prirode i da svi oni imaju svoju „volju za život”.

Čovjek, koji posjeduje izraženi moralni senzibilitet, mora izražavati brigu kako za prirodu, tako i za sveukupni svijet živih bića. „Volja za život” je prirodno stvorena kao pretpostavka sposobnosti života i shvatanja posljedica o uzročnosti djelovanja na ukupan svijet. Prosti organizmi žive prirode, kojima nedostaje centralni nervni sistem, nemaju ovu sposobnost. Međutim, pojam „volje” ovdje treba metaforički iskazati u smislu sistema spoznaje da su organizmi ciljno organizovani da funkcionišu na način kojim se unapređuje, kako njihov sopstveni opstanak, tako i opstanak vrste kojoj pripadaju.

Uništenje živih bića oštećuje integritet, sposobnost i ljepotu biotičke zajednice, kaže A. Švajcer. „Zaštita biotičke zajednice jeste moralni imperativ ne samo zbog dobra čovječanstva, nego i zbog same činjenice da je netaknuti svijet prirode — vrijednost sama po sebi” (A. Leopold). No, svako ugrožavanje života živih bića se ne može izbjeći, ali, nikada se ne smije ugroziti ili lišiti života drugo biće prirode bez opravdanog moralnog razloga. Može se reći da članstvo u nekoj pojedinačnoj vrsti živih bića nije isključivo relevantno za stvaranje moralnog nazora tog svijeta živih bića, kako spram svoje zajednice, tako i u odnosu na druge. Procesi evolucije i istorije prirode, kao i proces stvaranja samoga kosmosa opredijelio je da svaka živa jedinka pripada određenoj biološkoj vrsti. „Narod zemlje” je mogao da bude neka druga vrsta. Sasvim je moguće da neke životinje, kao što su delfini, kitovi, veliki majmuni, mogu imati dovoljno tzv. ljudskih sposobnosti da, s pravom, budu posmatrani kao ličnosti, tj. kao bića sposobna za razum, samosvijest, društveno djelovanje i moralni reciprocitet. One — životinje, a naročito neke, — imaju suštinski ista

osnovna prava kao i ljudske ličnosti. Moralni status ljudske vrste mora da se opravda preko pojmova značajnih razlika, u moralnom poimanju, između ljudi i drugih živih bića. Smatrati da samo ljudska vrsta, a priori, ima superiorni status u odnosu na druge vrste, je ne samo beskorisno nego i proizvoljno i moralno neutemeljeno.

Postoje filozofska stanovišta da je osjećajnost primarni kriterijum za moralni status živih bića. *Osjećajnost* bi se mogla izraziti kao sposobnost da se ima iskustvo — vizuelno, auditivno, a naročito ona koja se mogu izraziti kao prijatna ili bolna. Postavlja se pitanje na koji način mi znamo koji su to živi organizmi koji imaju sposobnost osjećajnosti, jer osjećajnost zahtijeva funkcionisanje centralnog nervnog sistema. Najveći broj živog svijeta — sisari, ptice, ribe, vodozemci i leptiri imaju ovu sposobnost. Pretpostavka je da je imaju i mnogi nekičmenjaci — zglavkari, pauzi, insekti, koji su sposobni za osjećanje jer imaju čulne organe i nervni sistem.

Moralno osjetljiva ljudska ličnost će poštovati život svih životnih oblika a naročito izbjegavati nanošenje bola a pogotovo smrti osjećajnim bićima prirode. Zato je čovjek, kao ljudsko biće dužan da poštuje moralna prava drugih, dakle i ostalog živog svijeta, kao prava jednaka sopstvenim. Djaino religija, smatra da je ubijanje bilo kog živog bića prepreka za duboko prosvjetljenje. Sposobnost za moralnu uzajamnost između sveukupnog živog svijeta je suštinska osobina ličnosti, na kojoj se gradi sistem ravnoteže života, prirodne okoline i odnosa između socijaliteta i ukupnog svijeta prirode, u kome svako živo biće ima pravo na poštovanje svog života i moralno uvaženje.

Zarad ljudske potrebe za ishranom, svake godine u Sjedinjenim Američkim Državama, pod nožem, za čovjekovu trpezu, ubija se pet milijardi životinja. Većina nikada ne vidi svjetlost, živeći do sudnjega dana u automatizovanim procesima ishrane u kojima je sve podređeno profitu. U svijetu se oko 200 miliona životinja ubije za potrebe laboratorijskih eksperimenata, a u samim SAD se svake godine od strane lovaca, zarad zadovoljenja egoističkih i hedonističkih strasti, ubije oko 250 miliona životinja. Preko 650 ugroženih životinjskih vrsta moglo bi da ubrzo nestane sa pozornice života i svjetlosti Sunca.

Piter Singer, filozof etike, u svojoj čuvenoj knjizi *Oslobađanje životinja*, smatra da ne možemo koristiti životinje onako kako to ljudima odgovara, stvarajući modele za uspostavljanje moralne uzajamnosti spram živog svijeta prirode. Ova doktrina je prinudila filozofe da razmišljaju o tome da se i životinjama može pripisati moralni status, jer je životinjski svijet u stanju da pati i zbog toga treba da bude tretiran sa moralnim uvažavanjem. Lav Tolstoj, veliki književnik i filozof, u svom poznatom djelu *Krojerova sonata*, isticao je da čovjek nema pravo da ubija životinje, niti da ih muči, a pogotovo nema pravo da upotrebljava njihovo meso za svoju sopstvenu ishranu, smatrajući da sav živi svijet ima prirodno pravo na život, i da se samo zarad i u mjeri održavanja egzistencije, čovjek može odlučiti da ciljevima svog života podredi životinjski svijet pa i za po-

trebe ishrane, prethodno uspostavivši sistem kontrole na svojim neobuzdanim strastima kojima ugrožava svijet prirode. Tvorac prirodnog prava, rimski pravnik Ulpian, definisao je ne samo ljudska prava, nego i prava sveukupnog živog svijeta, istakavši da ta prava dolaze sa rođenjem života i pripadaju ne samo čovjeku „nego i ribama u moru i pticama u vazduhu”.

Neopravdano je nanositi bol životinjama i ubijati ih bez moralno prihvatljivih razloga, jer sva živa bića, pa i priroda u cjelini sa svojim ekosistemom i biosferom čine moralnu zajednicu života. Mada ima filozofa koji smatraju da životinje mogu biti članovi moralne zajednice, jer nemaju mogućnost sposobnosti samosvijesti, na temelju razuma, kojom bi uspostavili kritičku svijest o svom položaju i mogućnost da planiraju život i koriste jezik, zbog čega ih tzv. „više” vrste mogu kao sredstva upotrijebiti za svoje ciljeve. Iako je u početku prihvatio načela ove doktrine, filozof A. Foks je isticao, „da vjeruje kako naše osnovne moralne obaveze da izbjegnemo nanošenje štete ljudima treba da se protegnu i na životinje”, što znači da su životinje kao bića sposobna da osjete patnju koja ih samo tom činjenicom uključuje u moralnu zajednicu života, istakavši da ne zna ni za jednu stvar kojom bismo mogli da opravdamo pridavanje veće vrijednosti ljudskom životu od životinjskog.

Shvatanje da životinje zaslužuju moralno uvažavanje označava se pojmom „životinjska prava” (Regan, *Parnica za životinjska prava*). Sva bića sa inherentnom vrijednošću, imaju prava na poštovanje i moralno uvažavanje. Šta je to inherentna vrijednost, kao osnov za priznavanje ovih prava? *Inherentna vrijednost* je ona vrijednost koju imaju jedinke, kao nosioci života, nezavisno od svoje vrijednosti za dobro ili korisno, a prava postoje da štite te vrijednosti. Nosioci života su ona bića koja su sposobna da imaju nagon o samoodržanju, uvjerenja i težnje ka ciljevima. Prema Reganu, svi sisari od godinu dana su nosioci života i imaju inherentnu vrijednost koja im dopušta da imaju pravo, a poznato je da delfini, kitovi, psi, konji, majmuni, imaju razvijenu samosvijest na nivou višem od tek rođenog djeteta.

U okviru ovoga temata, moralna prava ne treba miješati sa zakonskim propisima, jer se zakonska prava mijenjaju prema vremenu i prostoru, shodno društvenim konvencijama, a moralna prava pripadaju svim nosiocima života, bez obzira na vrstu, rasu, pol i boju. Kada se govori o pravu životinja, to ne znači zalaganje o pravu, recimo ovaca da glasaju, prava pasa na pošteno suđenje ili pravo mačaka na vjersku slobodu, već to treba shvatiti kao pravo životinja kao dela ukupnog živog svijeta, da se prema njima postupi s poštovanjem, kao prema jedinkama koje imaju inherentnu vrijednost života. Jedan odrastao konj ili pas je neuporedivo razumnije biće nego dijete koje je staro samo jedan dan ili možda nekoliko mjeseci. Ovdje ne treba postaviti pitanje da li druga živa bića imaju razum kao sposobnost mišljenja ili mogućnost govora, već treba postaviti pitanje: mogu li životinje da pate (Dž. Bentam, *Uvod u principe morala i zakonodavstva*). Ako neko biće pati ne postoji moralno opravdanje da se

ta patnja ne uzme u obzir, ističe P. Singer (*Oslobođenje životinja*, Njujork 1980). Princip jednakosti zahtijeva da se patnja živih bića računa kao trpljenje, slično po prirodi posljedica, u odnosu na druge jedinke a prije svega čovjeka ili druga bića. Neograničena upotreba i sijanje smrti ostalim živim bićima, iz svijeta prirode, za potrebe ljudske ishrane, ljudskog hedonizma, egoističnosti i ostvarivanje profita, jeste kršenje prava tih bića da se sa njima postupa sa poštovanjem. Etika je univerzalna opservacija života. Ako poštujemo život drugih živih bića, koje u životu, takođe, uživaju u svojoj egzistenciji kao i ljudska bića, onda moramo da svaki život vrednujemo na isti način. Razum obavezuje ljudska bića da priznaju jednakim inherentnu vrijednost životinjskog svijeta, kao i njihovo jednako pravo na život, pravo da se prema njima postupa sa poštovanjem i moralnim uvažavanjem i pravo da se bez opravdanog moralnog razloga ne mogu lišiti života a pogotovo pravo na *zabranu mučenja*, koje je jedino univerzalno pravo živog svijeta prirode koje moraju da uživaju i životinje a ljudska vrsta ima moralnu dužnost da to pravo poštuje. Ne postoji način, kaže Regan, da se prema životinjama postupa na drugi način, osim kao prema bićima dostojnim moralnog uvažavanja.

Etika usmjerena na život živih bića ne može biti izolovano i autohtono uspostavljena bez uzajamnih relacija sa prirodnom okolinom, zbog čega prilikom odlučivanja, ljudska bića treba da uzmu u obzir uticaj postupaka ljudskih jedinki ne samo na svako živo biće nego i na ukupni svijet prirode — ekosistem i biosferu. Ekološki holizam, kao doktrinu, zabrinjava ne samo odnos čovjeka prema čovjeku, čovjeka prema ostalom živom svijetu prirode, nego i odnos čovjeka prema sveukupnoj prirodi jer se zbog zakona ravnoteže i ciljeva održavanja biosfere ili ekosistema mora uspostaviti uzajamni odnos sveukupnih djelova prirode i socijabiliteta. D. Hjum u svom djelu *Istraživanje principa morala*, ističe da čovjek mora formirati osjećajnost na temelju zdravog razuma kao osnovu moralnog suda da uspostavi uzajamni odnos sa drugim živim bićima, prirodom i socijabilitetom, ali da tome prethodi razmišljanje, nijanse, fine dinstinkcije, istraživanja odnosa i opštih činjenica, kako bi se uspostavilo saznanje na koje je upozorio P. Holbah da čovjek nije car prirode i da je svaki poremećaj u prirodi i među svijetom živih bića, na temelju dominacije ili suprematije ljudskog roda uzročno-posledično vezan za implikacije života samih ljudskih bića, kao biološke vrste.

MORAL COMMUNITY OF LIVING BEINGS

Čedomir Bogićević, Ph.D.

Summary

In this essay the author discusses philosophical and ethical issues of rights that belong to the living world of nature comparing them to the human rights; he establishes the premises for the organization of moral community of life as a requirement for the existence of the entire world of nature and sociability and on the basis of previous interventional value of every living being.

Key words: Human rights, moral community of life, interventional value of life, ecosystem, biosphere, animal right